

ugyanakkor kissé pontatlan is: a Régi magyarországi nyomtatványok (Bp. 1971.) I. köteté szerint nem a hazai, hanem csak a kolozsvári nyomtatványok között 12. a krónika. Ugyanitt 109. sz. alatt részletes tipográfiai leírást kapunk a műről, erre érdemes lett volna utalni.

Az 1544. évi kiadás címképeiről szólva (49.) jól fel lehetett volna használni Olasz Sándor cikkének eredményeit (Heltai Gáspár 56. meséje és a Tinódi-Cronica címlapja. Acta Historiae Litterarum Hungaricarum X—XI, 1971. 9—12.), amelyből megtudjuk: „Egy oroszlán és egy ember küzd a címlapon, s Magyarország 1554-es állapotából, Tinódi tudósító szándékából egyértelműen következik az eredetileg általános morális tanulság felmutatására írt Heltai-mese történetének átalakulása aktuális politikai helyzetjelentés kifejezésére. Az oroszlán és az ember viaskodásában ugyanis a török—magyar harcok szimbólumát fedezhetjük föl”.

Kisebbségi jelentőségű észrevételeink további feldolgozását most mellőzzük; végeredményben a bevezető egyes hiányosságai ellenére is megállapíthatjuk, hogy értékes szövegkiadással és kommentárokkal lettünk gazdagabbak, s így a jelen kötet is méltó hozzájárulás az egri viadalt megéneklő lantos emlékének megőrzéséhez.

BITSKEY ISTVAN

IRODALOM ES FELVILAGOSODÁS

Huszonöt tanulmányt tartalmazó gyűjteményes kötet jelent meg az Akadémiai Kiadó gondozásában, amelynek szerkesztője: Szauder József és Tarnai Andor. Az 1970-ben alakult, a XVIII. század irodalmával, művelődéstörténetével foglalkozó akadémiai kutatócsoport tevékenységét reprezentálja ez a könyv. A kutatók célkitűzése: a XVIII. század teljes, tudományos birtokbavétele.

Átmeneti korszak ez, amelynek végén a magyar felvilágosodás eredményeit a sikertelen jakobinus szervezkedést követő megtorlás visszavetette. Elhangzottak Batsányi látnoki szavai a francia felvilágosodás csúcspontját jelentő nagy forradalom hatására. A változás szükségessége, forradalmi optimizmusa irattá vele: „Vidulj gyászos elme”... De Csokonai már úgy érzi, hogy visszahulltunk az éjszakába. Bessenyei hite szerint az egyéni műveltség egyéni boldogságot, a közműveltség pedig közboldogságot biztosít. A művelődés szükségességét bécsi testőrként a külföldi haladás és hazai elmaradottság kontrasztjában fedezte fel.

A felvilágosodás eszmeáramlatának sarkpontjait Bessenyei nyomán így összegezzük: felismerték, hogy a társadalmi haladást a fejlett közműveltség segíti megvalósítani. A műveltség megszerzésének legfőbb területei a tudományok, melyeket nemzeti nyelven kell művelni. A nyelvet és közművelődést legjobban az írók tudják szorgalmazni, új műfajokkal, fordítással, színházzal, könyvkiadással. Így kapcsolódott össze a felvilágosodás eszmei köre a társadalmi haladással. Bessenyei tisztán nyelvi, művelődési programjánál sokkal bonyolultabb, ellentmondásosabb eszmerendszerének egésze, amelyben az egyetemes gondolati elemek legalább olyan fontosak, mint a nemzetiek.

A magyar felvilágosodást európai, főként közép-európai kitekintéssel elemzi a tanulmányok többsége. A kötet tanulmányai nem változtatják meg, csupán módosítják az 1772-es korszakhatárt: jobban hangsúlyozzák az előzményeket, a réginek és az újnak az együttélését, anélkül, hogy a felvilágosodás forradalmakat tápláló új eszmerendszerének jelentőségét gyengítenék. Általános jellemzőként elmondhatjuk a könyvről, hogy a szocialista tudat gazdagításának célkitűzése széles körű, elmélyült munkával valósul meg a benne szereplő tanulmányokban. A rengeteg levéltári anyagot, könyvtári irodalmat áttanulmányozó szerzők tanulmányaiban jelentőségének megfelelően kap helyet a XVIII. századi egri felvilágosodás is.

A neves szerzőgárdában ott találjuk Köpeczi Bélát, aki *A francia politikai irodalom szerepe a Rákóczi-szabadságharc ideológiájának kialakításában* címmel közöl rendkívül időszerű tanulmányt a méltó megünneplésre váró Rákóczi-jubileum küszöbén. A még mindig divatként, a sznobság szintjén is hódító

deheroizáló, dehonesztáló szemlélettel szemben világosan bizonyítja, hogy Rákóczi a vallási unió és tolerancia tudatos híve volt. Ha rövid időre is, de meg tudta teremteni a szabadságharc ideológiai egységét. Meggyőződéses katolikus-sága ellenére, amikor szembekerült a jezsuita renddel, kiűzte őket az országból, előbb, mint bármely más uralkodó. Ifjúkori könyvtárában megtalálható *Jesuite Secularisé* című pamflett szelleme is érzékennyé tehetette a jezsuitákkal és a vallási türelmetlenséggel szemben. A pamflett így végződik: „Ergo (Vos qui cum Jesu itis) non ite cum Jesuitis”. (Szabad fordításban: „Tehát ti, akik Jézussal tartotok, ne tartsatok a jezsuitákkal!” — Cs. V. I.)

A politikai-ideológiai egység híveként néhány vezető is tudta, hogy nem lehet már visszatérni a régi rendi államhoz, és a francia példát sem lehet lemásolni. A rendj és abszolutista eszmék szövevényében alakult a kurucok államelmélete, amelyre erőteljesen hatottak a francia abszolútizmus eszméi is — vonja le a végkövetkeztetést Köpeczi Béla.

Esze Tamás Rákóczi „*Responsio*”-jának keletkezését vizsgálja. Az eddigi feltevések szerint valaki a fejedelem környezetéből írhatta a *Responsiót*. Esze a tényekből és a szövegelemzésekből vonja le a konklúzióját: *csak Rákóczi írhatta*. Azért is érdekes ez a megállapítás, mert éppen a szerző tárta fel azt is, hogy a *Recrudescent* szövegét Rády Pál, a fejedelem „*intimus secretarius*”-a írta és a fejedelem csupán módosította Ráday alapszövegét.

Ehhez a közel 90 oldalnyi tanulmányhoz jelentőségében is hasonló Szörényi László százoldalas kitűnő dolgozata: *A jezsuiták és a magyar honfoglalási eposz fordulata*. Mintegy 30 év jezsuita költészetének Attilával foglalkozó vonatát elemzi. Megállapítja, hogy a Rákóczival való eszmei leszámolás szándéka elevenítette fel Szatmár után Attila alakját. Bemutatja a jezsuita rend viszonyulását az abszolútizmushoz és a rendiséghez, ennek változását, tükröződését a jezsuiták költészetében. A jezsuiták fokozatosan a rendiség felé tájékozódnak. Költészetükben a nemzeti jelleg felerősödése kétirányú nacionalizmust is táplál: a németek ellen irányulót és a nemzetiségek ellen forduló. Ennek a tanulmánynak a megírása alapos latin nyelvtudást igényelt.

Hopp Lajos *A magyar levélműfaj történetéből* ad izelítőt. Bíró Ferenc a töle megszokott rendszerező áttekintéssel és világossággal írt Bessenyei és a „spionizmus” kapcsolatáról nagyszerű tanulmányt „*Mitsoda az Isten...?*” címen. Benda Kálmán *Magyarország a XVIII—XIX. század fordulóján* címen értekezik. Nem történelmi-társadalmi „hátteret”, hanem a további kutatások számára is nélkülözhetetlen alapot ad a korszak népességéről, népsűrűségéről, településekről, városokról, társadalmi tagozódásról, nemzetiségi, vallási viszonyokról, a mezőgazdaságról, a céhekről és az iparról.

Némédi Lajos, az egri Tanárképző Főiskola volt igazgatója Bessenyei György utóéletéről írt tanulmányt. Bessenyei műveinek visszhangját néhol az önróniát sem nélkülöző szellemes könnyedséggel, élvezetes stílussal, élénk tempójú okfejtéssel elemzi. Egyszersmind ismételten cáfolja azt a tévhitet, hogy a régi irodalmat csak unalmas, érdektelen módon, szentviten megközelítésben lehet kutatni és tanítani. Többek között arra is példa a dolgozat, hogy vannak a régi irodalomnak olyan tanulságai, amelyek nélkül szegényesebb lenne főként a jelenre és csupán a közelmúltra tekintő tudatunk. 1849. után Toldy Ferenc vitte be az irodalmi közgondolkodásba Bessenyei úttörő jelentőségét. A nemzeti gondolat és a történelmi szemlélet együttes térhódítása tette lehetővé, hogy a reformkor küzdelmei után 1772-ig vezette vissza a múltba nemzeti ébredésünk kezdetét.

Kétszeresen is egri vonatkozású írásokkal is találkozhatunk e kötet lapjain: két egri irodalomtörténész, Lőkös István és Bitskey István egy-egy tanulmányával. Bitskey István a régi magyar irodalom ismert kutatója. Az egri könyvtárak gazdagságára gondolva, az az érzésünk, hogy talán nem is véletlen, hogy egy egri fiatalember a régi irodalom kutatójává válik, követi a feltárára váró értékek hívasát, vonzását. Bitskey István következetes értéktárázó és kereső módszerrel dolgozik, ezt példázza a könyvben szereplő tanulmánya is: *Barkóczy Ferenc, az irodalmi mecénás*.

Már eddig is több tanulmány foglalkozott Barkóczy Ferenc, egri püspök, majd esztergomi primás egyházszervező szerepével, barokk pompakedvelő hajlamával, az általa alapított első egri nyomdával, sőt elnyomó jobbágypolitiká-

jával. Irodalompartoló tevékenységének átfogó, marxista igényű elemzését legtüzetesebben Bitskey István végezte el, jelentősen gyarapítva ezzel felvilágosodáskori irodalmunk és művelődésünk egri vonatkozású szakirodalmát. Tanulmányában a pedagógia történetét is érdeklő tanulságos, valóban izgalmas megállapításokat találhat az olvasó. Bizonyítékként egy példát idézünk: Barkóczy papjai közt követelménnyé tette és szervezte a „tanítva tanulás”-t.

Lőkös István, az egri főiskola tanára, a délszláv irodalmak neves kutatója Pápay Sámuel irodalomtudományi előadásai címen értekezik az egykori egri püspöki jogi líceum volt diákjának, későbbi híres tanárának irodalomtudományi nézeteiről. Talán nem is Pápay Sámuel rendkívül kiterjedt oktató tevékenységének és irodalmi munkásságának nagysága a legmegkapóbb, hanem az a nyílt, friss tájékozódni tudás, amellyel a magyar kulturális élet áramkörébe bekapcsolódott. A rendelkezésére álló lehetőségeket felhasználva a helyi, egri középpontú látószögébe belefért a korabeli magyar irodalom szinte valamennyi fontos, megismerésre érdemes jelensége.

Többek között az egri Főegyházmegyei könyvtár keletkezéséről is szól Berlász Jenő tanulmánya, amelynek címe: *Könyvtári kultúránk a XVIII. században*.

Különös örömmel olvastuk az egri szerzők írásait és az egri vonatkozású anyagot. Közben a vaskos, gazdag tanulmánykötet ismertetésének és értékelésének kettős feladatával küzdő recenzenst elárasztó gondolatokból is közölni kell néhányat. Bitskey István már többször írt az egri felvilágosodásról: Barkóczyról és a körülötte kialakult írói körről, Androvics Miklós könyvtáráról, annak jelentőségéről. Nagyon hasznos lenne e téren a további kutatás, például Eszterházy irodalmi, művelődési vonatkozású tevékenységének feltérképezése. Ezt elvégezve ugyanis közel fél évszázadot fogna át elemző, értéktelítő munkája az egri felvilágosodás korából, amely rendkívül jelentős időszak az egyetemes magyar felvilágosodás szempontjából is.

Sajátos az egri felvilágosodás helyzete. A debreceni felvilágosodásról főként Fazekas, Csokonai kapcsán számos tanulmány, könyv készült már, az egri viszonyítva is nagyon kevés. Pedig Eger a debreceni felvilágosodáshoz képest sok tekintetben más, sajátos jelleget mutat. Egyik további fő feladat annak kutatása, hogy a katolicizmus egyik központjába hogyan áramlottak be és hogyan hatottak a felvilágosodás eszméi. Ennek vizsgálata önmagában is országos érdekű. Különösen akkor érezhető ennek a feladatnak a súlya, ha az értékes tanulmánykötet előszavából idézzük az alábbi sorokat: „Sajnálatos hiány, hogy a vallási tudatszférában végbement mélyreható változásról még több és súlyosabb elemzést hozni nem tudtunk. Úgy gondoljuk, hogy e hiány a kutatás mai helyzetét tükrözi: közismert a probléma, csak éppen szakember nincsen a feldolgozásra”.

A két egri tanár tanulmányai, ebben az értelemben is hiánypótló jelentőségűek. Azt is bizonyítják egyben, hogy régi irodalmunk értékeinek alapos ismerete nélkül az újabb irodalomról alkotott szemléletünk is csak hiányos lehet, és az eredményes felsőfokú oktatáshoz elengedhetetlenül szükséges a tudatos, eredményes kutatómunka. A XVIII. századi alapítású egri könyvtár és a levéltár még sok, főként régi irodalmi és művelődéstörténeti kincset rejt. (Akadémiai Kiadó, 1974.).

CS. VARGA ISTVÁN